

forum 2015

Serijska analiza "Šta je Krenulo po Zlu"?

GREŠKA ZA GREŠKOM

Analiza bezbroj grešaka u
kontinuitetu kulturne baštine

EC Ma Ndyshe za Forum 2015

Projekt i Fondacionit të Kosovës për Shoqëri të Hapur
Projekat Kosovske Fondacije za Otvoreno Društvo
Project of the Kosovo Foundation of Open Society

Serija analiza “šta je Krenulo po Zlu”?

GREŠKA ZA GREŠKOM

Analiza bezbroj grešaka u kontinuitetu kulturne baštine

Ec Ma Ndyshe za Forum 2015

Autor:
EC Ma Ndryshe

Karikatura: Jeton Mikullovc

2013 Kosovska Fondacija za Otvoreno Drustvo

Svi stavovi izneti u ovoj publikaciji nisu obavezno i stavovi
Kosovske Fondacije za Otvoreno Drustvo

Publikovano:
Forum 2015 - projekt operacional i KFOS
Imzot Nikë Prela nr. 13
10 000 Pristina
Kosovo

Za vise informacija:
info@kfos.org
www.kfos.org

POGLAVLJA

Rezime	5
I. Turbo-haotična urbanizacija	9
II. Politizacija kulturnog nasleđa	13
III. Politički status i UNESCO	15
IV. Mart 2004 i dvostruki standardi	19
V. Posebne zaštićene zone umesto okolnih zona	23
VI. Uticaj međunarodnih misija	25
VII. Nacionalni plan i politika kulturnog nasleđa	27
VIII. Nedostatak državnog inventara	29
XI. Kasne hitne intervencije	31
X. Uništavanje istorijskog centra u Prizrenu	33
Preporuke	35

Izvršni rezime

Kulturna baština nastavlja da ne bude prioritet javne politike na Kosovu. Zvanične institucije retko ili nikad ne pričaju o tom sektoru politike-izuzeci su samo dani tokom izbornih kampanja. Urbani centri na Kosovu su transformisani u gigantske betonske ruševine, kao rezultat haotičnog urbanizma koje ne prati kriterijume održivog urbanog planiranja i razvoja. Građani Kosova i danas nastavljaju da plaćaju na mnogo načina martovsku štetu iz 2004, dok je kulturno nasleđe regulisano jednim zakonom koji se ne sprovodi već pet godina i koji je u proceduri izmene.

Unutar ove sumorne situacije počiva činjenica ekstremne politizacije kulturnog nasleđa, koja se manifestuje u dva osnovna oblika: etnički i versku dimenziju. Pošto su oba izvedena iz univerzalnog razumevanja kulturnog nasleđa i njene vrednosti, pretvorili su se u sredstvo političke trgovine. Ostajanje u očima uništenje tradicionalnih objekata tokom rata, povratak dokumentacije spomenika i arheološke i etnološke kolekcije na Kosovu, momenti poput marta 2004, izveštaj Kai Eide, pregovori u Beču, Ahtisarijev plan, 6 tački Ban Ki Moon-a i ogromni neprofesionalni i ne-

zakoniti pritisci od strane ICO-a su dokaz jednog divljeg političkog pristupa u tretmanu vrednosti kulturnog nasleđa. Kao rezultat toga, Kosovo nije uspeo da dobije neku korist od turističkog potencijala i razvoja kulturnog nasleđa.

Slično kao i u mnogim drugim oblastima, dvostruki standard je nastao i u kulturnom nasleđu. Štete, vandalizmi i pljačkanje kulturne baštine na Kosovu od strane srpskih snaga tokom 1998/99 su ostali u zaborav. Naše uništene tradicionalne zgrade kulturne baštine još uvek nisu procenjene i popravljene. Dokumentacija spomenika, zbirke arheoloških i etnoloških muzeja Kosova, nastavljaju da se bezpravno drže u Srbiji.

Državni budžet Kosova za kulturu i kulturno nasleđe je oko 0,5 do 1 % godišnjeg budžeta, dok je regulativni okvir nepotpun i nepromenljiv. Kosovska država danas nije svesna koje bogatstvo kulturnog nasleđa poseduje. Kao rezultat toga, državne institucije (paradoksalno) donose odluke o rušenju starih spomenika, koji se nalaze na listi privremene zaštite (usvojenoj od strane tih istih institucija). Osim toga, četiri od pravoslavnih spomenika Kosova se nalaze na svetskoj listi

UNESCO-a, a kao sponzora imaju državu Srbiju. Kulturno nasleđe je jedan od konzistentnih dokaza da država Kosovo ne funkcioniše kako treba. Doprinos međunarodne zajednice u ovome –od administracije UNMIK-a do ICO-a je neverovatan.

Spisak grešaka u očuvanju i zaštiti potencijala kulturnog nasleđa je dugačak, pogotovo ako se uzme u obzir i period posle rata, gde i potencijal kulturnog nasleđa, uključujući i one arheološke je selektivno tretiran uz metodologiju klevatanja. Međutim, svrha ove kratke analize je da se bavi institucionalnim (ne) prihvatanjem u protekloj deceniji. Ni ovo suženje prostora i retropektivne analize ne smanjuje broj grešaka. Svi problemi kulturnog nasleđa su analizirani preko ovih momenata i događaja: turbo-haotični urbanizam, politizacija kulturnog nasleđa, političkog statusa UNESCO-a, mart 2004, posebnih zaštićenih zona, uticaj međunarodne zajednice, nacionalni plan i politika kulturnog, nedostatak državnog inventara, zakasnele hitne intervencije i uništavanje istorijskog centra Prizrena.

U kratkim crtama, ova analiza pronalazi da:

- Kosovski gradovi nisu bili u stanju da spreče dalje nanošenje štete kulturnom nasleđu kao posledica jednog agresivnog talasa izgradnje, koji je naišao kao reakcija na velike potrebe u stvaranju novih stambenih prostora i razvoja poslovnih aktivnosti,
- Kulturno nasleđe, zbog ekstremne politizacije, nikad nije uspeo biti tretirano na adekvatan način od strane profesionalaca i kreatora javne politike, dok je najteži efekat sprečavanje uspostavljanja institucionalnog okvira za upravljanje kulturnim nasleđem,
- Kosovske državne institucije nikad nisu uspostavile nacionalnu strategiju sa UNESCO-om, i dok se pozivaju na članstvo u UN-u, pitanje UNESCO-a se više tretira kao direktna posledica tog trenutka a nikad na praktičnom nivou u cilju pronalaženja alternativnih mogućnosti za članstvo,
- Martovski događaji iz 2004, ma koliko sramni i neopravdani, se Kosovarima naplaćuju po jednoj neverovatnoj ceni,

- uključujući i prikazivanje Albanaca od strane Kai Eide kao nacije koja ugrožava postojanje drevnih spomenika pravoslavnih vernika,
- Dupli standardi koji se primenjuju posle martovskih događaja 2004 se odnose na stavljanje u vid prethodnog perioda, činjenice da kulturni objekti nikad nisu oštećeni od strane građana Kosova, i pored sve politizacije i uloge pravoslavne crkve tokom 90-ih godina i posle rata na Kosovu,
  - Kulturno nasleđe koje je vandalizovano od strane srpskih snaga tokom rata još nije sankcionisano i nastavlja da ostaje u očima milosti vremena,
  - Zaštićene zone predviđene planom Ahtisarija, iako u ime zaštite okoline imovine kulturne baštine od savremenog razvoja, su čisto politički instrument, koji betonira etničke dimenzije unutar kulturne baštine,
  - Pored mnogih bolnih kompromisa u odnosu sa Srbijom u različitim oblicima, uticaj međunarodne zajednice na kulturno nasleđe Kosova se nastavlja i danas, dok jedna direktna posledica toga je klasa kosovskih političara koji su spremni poslušati sve neprofesionalne “savete” međunarodnih prijatelja,
  - Neuspeh državnih institucija u izgradnji jednog sistematskog pristupa kulturnom nasleđu, posebno nedostatak nacionalnog inventara, jedno obećanje od pre deset godina koje još nije realizovano, je proizvelo konstantne tenzije između suprotstavljenih interesa; između očuvanja i rasta, tradicije i modernizacije, zanatstva i inovacije,
  - Kosovo ne može da proglasi pod zakonskom zaštitom nijednu imovinu kulturne baštine, sve dok je lista kulturne baštine za privremenu zaštitu privremeno rešenje najvećeg problema u ovom sektoru,
  - Javni fondovi koji su uopšte na raspolaganju za kulturno nasleđe, kao i oni za hitne intervencije sa posebnim potrebama su pod minimalnim potrebama u ovom sektoru, dok je praksa hitnih intervencija bez plana i profesionalnih standarda, preko građevinskih firmi,

koje čak nemaju ni potrebnu dozvolu za obavljanje intervencija u kulturnom nasleđu, i

- Prizren, pored mnogo drugih slučajeva, jedan tipičan primer neuspeha državnih institucija da ojačaju zaštitu potencijala kulturne baštine, jer je degradacija vrednosti istorijskog centra grada proizišla kao posledica nepoštovanja zakonskog okvira od strane oba nivoa vlasti.

Ovo su preporuke analize:

- *Za Skupštinu Kosova i vlasti kulturne baštine:* izrada nacionalnog plana o integrisanoj liniji kulturnog nasleđa, kao i deklaracija nepokretne kulturne baštine pod zaštitom,
- *Za Ministarstvo kulture, omladine i sporta:* priprema strategija/programa o primeni integrisanog očuvanja kulturne baštine, efektivnog nadzora, u skladu sa principima kulturnog nasleđa u opštini, završetak državnog inventara i trajna zaštita kulturnog nasleđa, izgradnja kapaciteta i povećanje budžeta za kulturno nasleđe,
- *Za Vladu Kosova:* Uslovljavanje dijaloga sa Srbijom o povratku opljačkanih

predmeta, procena mogućih alternativa za uspostavljanje odnosa sa UNESCO, intenziviranje aktivnosti oko procedure za ratifikaciju međunarodnih konvencija za kulturnu baštinu, prioritizacija kulturnog nasleđa kao javna politika nacionalnog interesa, i ispunjavanje školskih programa predmetom kulturne baštine,

- *Za opštine Kosova:* Savesno poštovanje Instituta za zaštitu spomenika kulture, izrada lokalnih planova kulturne baštine, efektivna koordinacija između direktorijata urbanitma i inspektorijata, uključenje kulturnog nasleđa u urbanističke planove, kao i rušenje nelegalnih objekata u istorijskim centrima gradova,
- *Za međunarodnu zajednicu:* Da shvati svoju ulogu i da promeni pristup prema kulturnoj baštini Kosova, pruži profesionalnu podršku i depolitizira kulturnu baštinu,
- *Za civilno društvo:* Mobilizacija lokalnih građanskih grupa protiv urbanih degradacija gradova, kao i angažovanje u projektu podizanja svesti o značaju kulturnog nasleđa.

I. Turbo-haotični urbanizam

Istorijski centri u Prištini, Prizrenu i Đakovici, danas skoro da i ne postoje, jer su pokriveni novim i nekontrolisanim gradnjama posle rata, zajedno sa razornim oštećenjima tokom rata. Građevinski sektor je jedan od najprofitabilnijih privrednih sektora na Kosovu. Graditelji su izgradili trgovinske centre i kolektivne stambene objekte ne samo na fizički slobodnim mestima u gradovima, već i stvarajući nove prostore za izgradnju rušenjem starih objekata. Prostorno planiranje (i urbano) je jedan od osnovnih nivoa vlasti, dok ovaj sektor gotovo da nema institucionalnu komunikaciju sa sektorom kulturnog nasleđa.

Na žalost, ni kulturno nasleđe nije uspeo da se sačuva od viktimizacije novog sistema “vrednosti” posle rata koji se odlikuje potpunim nedostatkom odgovornosti i kulturom nekažnjivošću. U takvom okruženju, investitori u građevini su postigli da dobijeni novac putem sive ekonomije raspodele u izgradnji više objekata, gde su tokom tog procesa korumpirali i zvaničnike lokalne samouprave Kosova. U suštini, problem leži u nesprečavanju i nekažnjavanju neformalne ekonomske aktivnosti od strane državnih institucija. Prema tome, ap-

surdno je očekivati da ista država uspostavi red i zaustavi ponižavajuće aktivnosti u istorijskim centrima gradova.

Odmah posle rata i u zakonskom i institucionalnom¹ vakuumu, Kosovski gradovi su bili pod talasom agresivne gradnje, koja je naišla kao odgovor na velike potrebe za stvaranje velikih prostora za nove stambene i poslovne objekte i razvoj različitih aktivnosti privrede. Glavni uzrok ovakvog razvoja je unutrašnja migracija selo-grad, koja je dramatično povećala broj stanovnika u urbanim centrima na Kosovu. Pored nedostatka centralnog zakonodavstva za prostorno planiranje, Kosovski institucionalni sistem je bio nesproman i na lokalnom nivou. Sa krhkim strukturama urbanog upravljanja i menadžiranja, Kosovske opštine su imale jako malo mogućnosti da kontrolišu ovu haotičnu urbanizaciju. Štaviše, sami opštinski zvaničnici su bili ti koji su bili direktno uključeni u mnogim urbanim nepravilnostima u tom periodu, koje se različitim intenzitetom nastavljaju i dan danas.

¹ Prvi lokalni izbori na Kosovu su održani 28 oktobra 2000, dok su prvi parlamentarni izbori održani 17 novembra 2001.

Jedna od najboljih posledica ovog procesa je bila nekontrolisana izgradnja u oblastima koje imaju status istorijskih centara. Stari gradovi Prištine, Prizrena i Đakovice su među najviše pogođenim, dok ovu sudbinu nisu uspeali izbeći ni drugi gradovi na Kosovu. Državne institucije, na oba nivoa vlasti, ni danas nisu uspostavile sistem koordinacije između dve oblasti javne politike, prostornog planiranja (i urbanog) i zaštite kulturne baštine. Jednom rečju, prostorno i urbano planiranje nastavlja da bude jedna izolovana sfera razvoja i sprovođenja politike, u potpunosti zanemarujući potrebu da se uzme u obzir zaštita kulturne baštine. Na centralnom nivou, Ministarstvo kulture, omladine i sporta i Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja je izradilo i usvojilo sve zakone i relevantne politike bez uključivanje jedni druge².

Na opštinskom nivou, institucionalna ne komunikacija je još fatalnija za kulturno nasleđe. U skoro svim slučajevima, opštinski direktorijati za urbanizam i prostorno planiranje ne koordiniraju sa Institutom za zaštitu spomenika kulture. Utvrđeno je na desetina slučajeva

2 Među ovim zakonima i politikama sastavni deo je i Zakon o kulturnom nasleđu, politici zaštite integrisanoj u kulturnom nasleđu, Zakon o prostornom planiranju, prostorni plan kosova.

kršenja saglasnosti izdatih od strane instituta, kao i od opštinskih intitucija i samih graditelja. Građevinski sektor na Kosovu nastavlja da bude najkontraverzniji za zloupotrebu i korupciju³. Konkretno, nekoliko zvaničnika opštine Prizren i nekoliko građevinskih firmi su pod istragom Okružnog Tužilaštva zbog urbanističkih neregularnosti⁴. Ista situacija važi i za Prištinu, gde su neki od zvaničnika opštinskih uključeni u urbanom haosu koji je zahvatio glavni grad.⁵ Iako razvoj istrage ne prejudicira ništa o istinitosti optužbe, značajan broj istraga je dobar pokazatelj nepravilnosti u urbanizmu.

Ubistvo arhitekta Rexhep Luci godine 2000 je bio momenat upozorenja urbane degradacije ne samo u Prištini. Ovo ubistvo nije nikada razrešeno i dokaz je potpunog nedostatka odgovornosti i vlasništva kulturne nekažnjivosti na Kosovu. On je pretrpeo jer se suprotstavio onome što je kasnije postalo urbanistički sram u mnogim

3 Ec Ma Ndzshe, na kraju-istraga o urbanističkom kriminalu u Prizrenu, http://www.online-transparency.org/repository/docs/Komunikate_9.08.pdf

4 Zëri, stanovi koji dovode do zločina, <http://www.zeri.info/artikuli/1/1/58630/banesat-qe-shpiejne-te-krimi/>

5 Kosova Sot, urbanistički kaos sa opštinskim dozvolama, <http://www.kosova-sot.info/ekonomi/-kaosi-urbanistik-me-lejet-e-komunes>

gradovima Kosova, a vremenom će dobiti formu istrage i suđenja organizovanom kriminalu. Ovo ubistvo je uspelo da amortizuje ne samo opštinske službenike, već i svaku mogućnost da se mobilišu građani da zaštite gradove i njihovu kulturnu baštinu. Trinaest godina nakon ovog akta, broj organizacija civilnog društva koje rade u ovom sektoru je još zanemarljivo mali. U gradovima Kosova još nije došlo do željene mobilizacije građana kako bi sprečili kontinuiranu degradaciju izazvanu jakim interesnim grupama, povezanim sa visokim zvaničnicima na oba nivoa vlasti.

II. Politizacija kulturnog nasleđa

Međunarodna uprava na Kosovu je donela novo tumačenje kulturnog nasleđa. Danas, su spomenici kulturnog nasleđa, kao nikada pre, identifikovani na nacionalnoj i verskoj osnovi. Ovi novi oblici koje je poprimila kulturna baština su stalni izvori tenzija, dok na političkom nivou kulturno nasleđe i dalje nastavlja da bude predmet pregovora između Kosova i Srbije. Ahtisarijev plan je bio dokument koji je redefinisao javni diskurs kulturnog nasleđa, ojačavajući etničku dimenziju istog.⁶ Danas su svi na Kosovu usvojili ovaj pogrešan diskurs, uključujući etničke srpske spomenike u pravoslavnu baštinu.

Četiri imovine kulturne baštine Republike Kosova se nalaze na listi svetske kulturne baštine UNESCO.⁷ Međutim, ovi i drugi spomenici koji pripadaju pravoslavnoj veroispovesti na Kosovu, građeni su u različitim istorijskim kontekstima, i u sebi sadrže kulturne slojeve i prethodnih veroispovedanja. Prema Shkëlzen Maliqi-ju, u kontekstu visokih nacionalnih i verskih tenzija u bivšoj Jugoslaviji, srpski nacionalni krugovi su

tokom 80-ih napravili radikalno smanjenje pristupa tom nasleđu, prisvajajući, nacionalizujući i politizirajući u celini.⁸ Ovaj etnicizam kulturnog nasleđa je u suprotnosti sa činjenicom da su oni izgrađeni kao kulturni hrišćanski (pravoslavni) hramovi, dok su u to vreme (uglavnom srednjovekovno) živeli različiti hrišćanski narodi.

U takvim okolnostima, kulturno nasleđe nikada nije bilo tretirano na adekvatan način, od strane profesionalaca i kreatora javne politike. Politizacija nastavlja da sprečava svaki razvojni potencijal kulturnog nasleđa, dok je najteži neželjeni efekat sprečavanje uspostavljanja institucionalnog sistema za upravljanje kulturnom baštinom kao atributom univerzalne vrednosti čovečanstva. Shodno tome, imovina kulturne baštine postaje jako ranjiva, jer Kosovo nije uspelo da uspostavi sistem zaštite, upravljanja i promovisanja ovih vrednosti. Prema Liburn Aliu, kulturna baština se treba tretirati kao vrednost sama po sebi a ne kao političko sredstvo, zaključujući da se ona instrumentalizuje za podelu Kosova.⁹

6 Sveobuhvatni predlog rešenja statusa Kosova, aneks V – versko i kulturno nasleđe, http://www.unosek.org/docref/Comprehensive_proposal_-_Propozimi_gjith%EBp%EBrfshir%EBs_-_albanian_final.pdf

7 UNESCO, svetska lista nasleđa (svetsko nasleđe u opasnosti, srednjovekovni spomenici na Kosovu, <http://whc.unesco.org/en/list/724>

8 Shkëlzen Maliqi, kulturna baština protiv varvarizma na Kosovu, <http://www.shqiperia.com/lajme/lajm/nr/3274/Trashegimia-kulturore-kunder-barbarizimit-ne-Kosove>

9 Liburn Aliu, diskusije fokus grupe “šta je otišlo po zlu u kulturnom nasleđu”, održane 9 oktobra 2012 u Prištini

Od ovih političkih tenzija nije moglo da se spasi oko 1000 arheoloških i etnoloških eksponata Kosova, koji su opljačkani od države Srbije tokom 1998/99 i u posle ratnom periodu. Posle svih ovih godina, Srbija nije vratila ovo blago i nastavlja da ga drži u suprotnosti sa UNESCO konvencijom o zaštiti kulturne vrednosti u slučaju oružanog sukoba,¹⁰ Mere zabrane i sprečavanje nelegalnog uvoza i izvoza kulturnog bogatstva¹¹ kao i čuvanje nematerijalnog kulturnog nasleđa.¹²

Osim neuspevanja da se povrate ovi eksponati putem političkih kanala i procesa dijaloga sa Srbijom, Kosovske institucije su zastale u ratifikaciji međunarodnih konvencija kulturne baštine. Iako zvaničnici MKOS brane ratifikaciju ovih konvencija čekajući članstvo u UNESCO, stručnjaci imaju suprotno mišljenje. Prema Gjejlane Hoxha “iako nismo deo Ujedinjenih Nacija ili UNESCO-

10 UNESCO, konvencija o zaštiti kulturne baštine u slučaju oružanog sukoba sa izvršnim odredbama konvencije 1954, http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13637&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

11 UNESCO, konvencija o merama zabrane i prevencije uvoza, izvoza i transfera vlasništva nad kulturnom baštinom 1970, http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13039&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

12 UNESCO, konvencija o samoučuvanju nedodirljive kulturne baštine 2003, http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=17716&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

a, niko ne sprečava pristup ovim dokumentima. UNESCO objavljuje sve konvencije dok zemlje koje nisu članice mogu pristupiti prihvatanjem ovih međunarodnih praksi. Mi ne trebamo čekati članstvo u UN ili UNESCO, već se moramo integrisati sada uvođenjem konvencija u zakonodavstvo, jer one poboljšavaju stanje baštine.”¹³ U tom kontekstu, i Isuf Koci tvrdi da “ratifikacijom ovih konvencija, Republika Kosovo će napraviti korak napred u očuvanju i uštiti kulturne baštine sa posebnim naglaskom pokretnu baštinu. Takođe, ovim se internacionalizuje i sprečava nezakoniti uvoz i izvoz pokretnog nasleđa.”¹⁴

13 Zëri, država ne ratifikuje konvencije o baštini, <http://www.zeri.info/artikulli/4/22/66591/shteti-nuk-ratifikon-konventat-per-trashegimi/>

14 Isuf Koci, stanje pokretne kulturne baštine u Republici Kosovo [http://mem.rks-gov.net/repository/docs/Gjendja_e_trashegimise_se_luajtshem_1\[1\]_228103.pdf](http://mem.rks-gov.net/repository/docs/Gjendja_e_trashegimise_se_luajtshem_1[1]_228103.pdf)

III. Politički status i UNESCO

Manastir u Dečanima, Pečka Patrijaršija, Bogorodica Ljeviška i Manastir u Gračanici su četiri spomenika na Kosovu koje je 2006 Srbija ubacila na UNESCO listu svetske kulturne baštine.¹⁵ Ova realnost se nije promenila ni nakon proglašenja nezavisnosti Kosova, zbog političkog statusa i ne učlanjivanja u UN. Iako je u smislu zaštite, uključivanje na ovoj listi dobra vest, ova činjenica predstavlja direktan napad na Kosovsku državnost i njenu sposobnost da se brine o spomenicima kulturne baštine koji se nalaze na teritoriji njene države.

Na sednici komiteta UNESCO 2011 o zaštiti svetske kulturne baštine razgovaralo se o predlogu da ova četiri spomenika budu nazvana kulturnom baštinom Kosova.¹⁶ Na ovom sastanku odvila se žestoka diplomatska borba, a tadašnji ministar inostranih poslova Vuk Jeremić je ovu inicijativu nazvao “pokušajem da se ukrade identitet Srbije i da se falsifikuje istorija”.¹⁷ Iako inicijati-

15 UNESCO, svetska lista baštine (svetska baština u opasnosti), srednjovekovni spomenici Kosova <http://whc.unesco.org/en/list/724>

16 UNESCO, 18 Generalna Skupština država članica <http://whc.unesco.org/en/sessions/18GA/>

17 B92, bitka za srpsku baštinu na Kosovu se nastavlja http://www.b92.net/eng/news/politics-article.php?yyyy=2011&mm=07&dd=01&nav_id=75212

va nije dobila dovoljan broj glasova, zvaničnici UNESCO-a su najavili ponovno otvaranje ovog pitanja, obrazlažući da nedostatak dovoljnog broja glasova za usvajanje predloga se smatra samo kao vremensko kašnjenje ali ne i odricanje od promene imena ovih spomenika.

Međutim, i nakon godinu i po dana od sednice UNESCO-a, realnost ostaje ista. Staviše, Kosovo još nije stiglo do 100-te države koja je priznala njen status¹⁸, dok članstvo u UN-u i UNESCO ostaju udaljeni ciljevi. U suštini, rasprava o nasleđu se smatra delom debate o suverenitetu nad Kosovom. “U Parizu, predstavnik Francuske je insistirao da je pitanje nezavisnosti Kosova nepovratno, i da UNESCO treba da prihvati realnost i da svetsku baštinu na Kosovu prepusti institucijama Kosova.”¹⁹

Jednom optimističkom perspektivom, inicijative Francuske, Švajcarske, USA i drugih na nivou UNESCO-a o podršci kulturne baštine Republike Kosova se vide kao dokaz da međunarodna

18 Ministarstvo inostranih poslova, države koje su priznale Republiku Kosovo <http://www.mfa-ks.net/?page=1,33>

19 Shkëlzen Maliqi u novinama Express, Kosovska baština <http://www.gazetaexpress.com/index.php/artikujt/lexo/2679/C4/C14/?cid=1,75,57440>

zajednica neće dozvoliti da se problemi kulturne baštine i njene zaštite i dalje politizuju.²⁰

Kosovske državne institucije nikada nisu postavile nacionalnu strategiju u odnosu na UNESCO. Pozivajući se uvek na veliki uzrok članstva u UN, pitanje UNESCO-a se više tretira kao direktna posledica tog članstva a nikako na jedan praktičan način pronalazjenja moguće alternative. Jedna od tih mogućnosti je bila i inicijativa 2008 o uključenju “epskih junaka” u listu svetske baštine UNESCO-a. Razmatralo se da formalni zahtev sačini Albanija, a da deo tog zahteva bude i Kosovo, pošto ovaj deo albanske baštine, geografski pokriva teritoriju Kosova.²¹ Međutim, krajem 2012 postalo je jasno da će ova inicijativa morati da sačeka još neko vreme, pošto je članstvo Kosova u UN predstavljeno kao prepreka.²²

20 Edi Shukriu u Telegrafi, prihvata li se ili ne kulturna baština Kosova od strane UNESCO-a?, <http://www.telegrafi.com/lajme/pranohet-apo-jo-trashegimia-kulturore-e-kosoves-nga-unesco-jaja-26-4035.html>

21 Izaura Ndoj, epski junaci psremni za NESCO, kultura pod rizikom, <http://lajme.shqiperia.com/lajme/artikull/iden/1047101646/titulli/Eposi-i-Kreshnikeve-gati-per-UNESCO-kulture-ne-rrezikIzaura-Ndoj>

22 Panorama, epski junaci gube šansu zaštite od UNESCO-a, <http://www.panorama.com.al/2012/09/11/%E2%80%9Cceposi%E2%80%9D-humb-shansin-per-mbrojtje-nga-unesco/>

Rasprava za UNESCO je imala i svoje paradoksalne trenutke. Godine 2010, kada je Ministarstvo kulture bilo vođeno od strane Lutfi Haziri, on je izjavio da “Vlada Kosova priprema da kandiduje Prizren za ulazak pod zaštitu UNESCO-a i da će to biti jedna velika mogućnost za razvoj grada”.²³ Godinu dana kasnije, savetnik novog Ministra je potvrdio da nema ničeg konkretnog u vezi tog pitanja. Štaviše, on je ispoljio iznenađenje izjavljujući: “neznam šta je obećao Haziri, ali u Ministarstvu kulture ne postoji nikakva dokumentacija u vezi sa tim, i mi nećemo raditi u tom pravcu pošto Kosovo nije članica UN-a.”²⁴

Kosovski politički status i međunarodno priznanje su bili uobičajeni izgovori institucija Kosova. Iako je ova politička činjenica presudna u odnosu na članstvo Kosova u međunarodnim organizacijama, državne institucije nisu uspele u pronalazanju alternativnih puteva ka članstvu u UNESCO. Konkretna slučaj i primer iz kojeg bi Kosovo moglo da izvuče dobru lekciju je Palesninska uprava, koja je svojim naporima za puno

23 Zëri, Prizren pod zaštitom UNESCO, <http://www.zeri.info/artikulli/4/22/9805/prizreni-ne-mbrojtje-te-unesco-s/>

24 Koha Ditore, odustaje se od ubacivanja Prizrena pod UNESCO, <http://www.kohaditore.com/index.php/repository/karikaturat/function.require?page=1,5,60141>

pravno članstvo u UN-u, obezbedila status države ne članice. Ovaj status, je upravi Palestini otvorio put ka članstvu u UNESCO koji je između ostalog ponudio i kompenzaciju za mogućnost punopravnog članstva u UN.²⁵

---

²⁵ BBC, Q&A: Palestinci ažurirali status u UN-u, <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-13701636>

IV. Mart 2004 i dupli standardi

Martovski događaji iz 2004 su bili odlučujući trenutak katastrofe kulturne baštine. Po prvi put, kao rezultat tih događaja, u izveštaju Kai Eide godine 2005 artikulirana je potreba za “zaštićenim zonama” oko, kako stoji u izveštaju “srpskih pravoslavnih objekata i institucija” na Kosovu.²⁶ Fizičke ograde i prisustvo policije i vojske su postale sastavni deo spomenika baštine, jedan pogled koji je lišen svih karakteristika i kulturnih vrednosti, istorijskih i verskih objekata. Ovaj metod izolovanja spomenika je suprotan svim principima i standardima aktivne i efikasne zaštite imovine kulturne baštine.

Za sanaciju štete prouzrokovane ovim događajima osnovan je poseban organ, nazvan kao komisija za sprovođenje obnove.²⁷ Ova komisija je bila odgovorna za programiranje i praćenje sprovođenja rekonstrukcije 34 objekata pravoslavne baštine na Kosovu, koji su oštećeni tokom martovskih događaja 2004. Članovi te komisije su bili: Savet Evrope, Srpska Pravoslavna Crkva, Institut za zaštitu spomenika kulture Srbije,

²⁶ Izveštaj Kai Eide o situaciji na Kosovu, <http://www.unosek.org/docref/KaiEidereport.pdf>

²⁷ Evropska komisija i Savet Evrope, komisija za sprovođenje rekonstrukcije, <http://www.coe.int/t/DG4/CULTUREHERITAGE/COOPERATION/RIC/inc/eng/home.html>

Ministarstvo kulture, omladine i sporta Kosova i Institut za zaštitu spomenika.²⁸ Ovo telo je imalo ovlašćenja donošenja odluka, i dugo vremena je bilo jedini prioritet u sektoru kulturne baštine na Kosovu. U međuvremenu, hiljade tradicionalnih objekata koji su vandalizovani i uništeni tokom 1998/99 od strane srpskih snaga nije tretirano niti popravljeno, uprkos činjenici da je Haški tribunal za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji, ove radnje ocenio kao *zločin protiv čovečnosti*.²⁹

Iako je martovske događaje iz 2004 i njihove direktne posledice teško opravdati, izveštaj Kai Eide je bio snažan udarac kosovskom društvu. On prikazuje Albance kao naciju koja ugrožava postojanje drevnih spomenika pravoslavne crkve. U svom izveštaju, Kai jasno pokazuje uspostavljeni narativ međunarodnoj zajednici o Albancima i Srbima i otkriva sve predrasude i stereotipove o sukobu između ova dva naroda, njihovih identiteta i viktimizacija. Eide, između ostalog kaže da “ danas, Kosovski Albanci poka-

²⁸ Mehanizmi KSR, <http://www.coe.int/t/DG4/CULTUREHERITAGE/COOPERATION/RIC/inc/eng/mechanism.html>

²⁹ Međunarodni tribunal za gonjenje osoba odgovornih za ozbiljna kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjenih na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991, Tužilac v Vladimir Dordevic, http://www.icty.org/x/cases/djordjevic/tjug/en/110223_djordjevic_judgt_en.pdf

zuju veće samopouzdanje i istrajnost: razumljivo, oni oblikuju svoj identitet kao većinski narod. Ovaj identitet, u velikoj meri je izgrađen na događajima, simbolima i kontraverznim ličnostima, često u suprotnosti sa identitetom Kosovskih Srba i drugih³⁰

U uvodu svog izveštaja, Kai Eide izjavljuje da “se kosovski Srbi bore da sačuvaju svoj identitet” dok su ostale zajednice marginalizovane. Njegovi zaključci idu do te mere da su neke od tih zajednica asimilirane od strane većinskog naroda u zemlji.³¹

Dok u odeljku pod naslovom “srpske pravoslavne verske institucije i spomenici” izveštaj govori o uništavanju tih objekata tokom 1999 godine³², i tu se po prvi put artikuliše potreba za “zonama zaštite” oko tih imovina kulturne baštine.³³ Jedno od ograničenja ovog izveštaja je dupli standard

30 Izveštaj Kai Eide, o situaciji na Kosovu, tačka 7, <http://www.unosek.org/docref/KaiEidereport.pdf>

31 Izveštaj Kai Eide, o situaciji na Kosovu, tačka 8, <http://www.unosek.org/docref/KaiEidereport.pdf>

32 Ovo je jedna drugačija konstantacija izveštaja, gde se, pre martovskih događaja 2004 ne navodi nijedan evidentiran događaj nad pravoslavnim verskim objektima na Kosovu

33 Izveštaj Kai Eide, o situaciji na Kosovu, pravoslavne verske institucije i spomenici, tačke 55 i 56, <http://www.unosek.org/docref/KaiEidereport.pdf>

koji se primenjuje na analizu oštećenog kulturnog nasleđa, ali se nigde ne bavi periodom rata (1998/99).

Svi važni događaji posle martovskih događaja 2004 i ovaj izveštaj, su doveli do sistematske konfiguracije državnog sistema nezavisne države Kosovo, zasnovane na kontradiktornom izveštaju Kai Eide. Ignorisanjem svih prethodnih istorija i etničkog i verskog suživota na Kosovu, martovski događaji 2004 su uzeti kao jedina referenca za sve mere predložene oko Kosova. Kulminirajući trenutak ovog pristupa je bila kodifikacija tih mera u aneksu V plana Ahtisaari.³⁴ Osim toga, kulturno i versko nasleđe je bilo jedno od 6 tačaka generalnog sekretara UN-a Ban Ki Moon, koje su usvojene od strane Saveta bezbednosti 2008.³⁵ Najnoviji razvoj u ovom lancu procesa je jedan čudan dogovor u poslednjem dijalogu između Kosova i Srbije koji je otpočeo 2013 godine, prema kome će policija Kosova uspostaviti poseb nu jedinicu za kulturno nasleđe. Ova specijalna

34 Predlog sveobuhvatnog rešenja statusa Kosova, aneks V-verska i kulturna baština, http://www.unosek.org/docref/Comprehensive_proposal_-_Propozimi_gjith%EBp%EBrfshir%EBs_-_albanian_final.pdf

35 Izveštaj generalnog sekretara UN-a o UNMIK-u na Kosovu, S/2008/354, 12 Juli 2008, http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/2008/354

jedinica će pružati zaštitu pravoslavnim verskim spomenicima baštine na Kosovu.³⁶

Jedna od zaboravljenih dimenzija ovog problema je da Srpska pravoslavna crkva (SPC) ima potpuno drugačiju ulogu od drugih verskih institucija koje rade na Kosovu³⁷. Od dolaska Slobodana Miloševića na vlast, uloga SPC jača preko svake mere, a njeni lideri širom bivše Jugoslavije počinju da daju političke izjave koristeći govor mržnje protiv drugih naroda. Najviši srpski politički i voljni lideri su blagosloveni od SPC pre svojih marševa ubijanja.³⁸ Nakon završetka ratova, uloga i stavovi SPC se nisu promenili uopšte.³⁹ Staviše, lideri SPC nastavljaju istim jezikom i neprijateljskim stavovima prema drugim narodima negiranjem zločina počinjenih u ime srpstva tokom 90-ih. Kada je reč o Albancima, organi SPC i dalje koriste termin “Arbanas”⁴⁰,

i podržavaju ekstremiste i kriminalce na severu Kosova.

36 Koha Ditore, formiranje specijalne jedinice za zaštitu baštine, <http://www.kohaditore.com/?page=1,13,127368>

37 Malo više o ulozi SPC u politici bivše Jugoslavije, <http://www.bosnafolk.com/pdf/spc.pdf>

38 Ljubiša Rajić, Zašto Tadić sedi u Sinodu SPC?, http://www.danas.org/content/most_crkva_drzava/1889873.html

39 Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, O čemu Crkva (ne) može da se pita, <http://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/Studija-Vukomanovic.pdf>

40 Saopštenje za javnost Svetog Arhijerejskog Sinoda SPC, <http://pravoslavje.spc.rs/broj/1074/tekst/saopstenje-za-javnost-svetog->

arhijerejskog-sinoda-spc/print/lat

V. Posebne zaštićene zone umesto okolnih zona

U Bečkim pregovorima za utvrđivanje statusa Kosova (2006), u kontekstu briga (uznemirenja) koje je Srpska strana i međunarodna zajednica digla na osnovu martovskih događaja 2004, je od Kosovske strane zatražena zaštita okolne zone kroz uspostavljenje zaštitnih zona (Buffer Zone) u oko 47 imovina kulturne baštine (većina od njih su crkve i manastiri pravoslavaca koja se koriste od strane Srpske Pravoslavne Crkve). Ova odgovornost, koja je predviđena Ahtisarijevom planom, tokom procesa sprovođenja od strane MCK, preko ne principijalnih promena i posebnim zakonom je transformirala crvenu liniju teritorijalne podele. Okolne zone (buffer zone) oko imovine kulturne baštine su transformirane u posebne zaštićene zone pružajući ovako eksterni teritorijalitet Srpskoj Pravoslavnoj Crkvi i Srbiji unutar teritorije Kosova. U ime zaštite kulturne baštine, pozivajući se na Ahtisarijev plan, izvan predviđenih regulativa sa ovim dokumentom, suprotno principima i praksi zaštite kulturne baštine, posebne zaštićene zone su postale čist politički instrument koji je betonirao etničku dimenziju unutar kulturne baštine.

Jedan od prvih zakona koja proizilazi iz Ahtisarijevog plana, koji je odmah odobren nakon proglašenja nezavisnosti Kosova, je zakon o posebnim zaštićenim zonama.⁴¹ Ovaj zakon je odobren nakon tri dana od proglašenja nezavisnosti Kosova, u urgentnom i paničnom zakonodavstvu, isti je prošao bez parlamentarne i društvene diskusije, a sve je predložio Ahtisarijev plan. Ovaj zakon (kao i plan) je bio povod za dva nova zakona, zakon o istorijskom centru Prizrena i onaj o selu velika Hoča. Uprkos ovome, po KKTK, Zakon o posebnim zaštićenim zonama je u suprotnosti sa sistemom zakonske zaštite i upravljanja imovinom kulturne baštine na Kosovu. U jednoj analizi ovog saveta je povodom ostalog konstatovano da “ Zakon o istorijskom centru Prizrena i zakon o Velikoj Hoči kao i zakon o posebnim zaštićenim zonama nisu zahtevi koji proizilaze iz Ahtisarijevog plana”. Ova tri zakona su produkt izmena uspostavljenog parametra u planu, izmene su načinjene na arbitraran način od strane onih koji su podržali pripremanje ovih zakona.⁴²

41 Službeni Glasnik Kosova, Zakon o posebnim zaštićenim zonama, u http://www.gazetazyrtare.com/e-gov/index.php?option=com_content&task=view&id=146&Itemid=56&lang=sq

42 Kosovski savet o kulturnoj baštini, zaštita imovine kulturne baštine u Republici Kosovo.

Serijska analiza "šta je Krenulo po Zlu"?

Osim ne principijalnim promenama od početne varijante ovih zona, jedna od eventulanih posledica koja će doneti stvaranje posebnih zaštitnih zona, može biti i pravo na eksterni teritorijalitet Srpske države na teritoriji Kosova. Ovo je jedna od debata u kontinuitetu u Kosovskom društvu, koja se, između ostalog, bazira na argumentu da je država Srbija, već dugo vreme instrumentalizovala SPC za političke ciljeve i teritorijalne pretenzije.

VI. Uticaj međunarodnih misija

Jedna od vrućih političkih tema, gde je UNMIK imao ekskluzivno pravo na donošenje odluka, je bila i kulturna baština. Prezrivi pristup i doza neverice kod međunarodne zajednice prema sposobnostima Kosovara da brinu o kulturnoj baštini je proizvela rešenja u Ahtisarijevom planu (kasnije u ustavu Kosova i zakonima Kosova). Tretiranje kosovskog društva kao primitivno društvo je proizvelo aroganciju specijalnog civilnog predstavnika Piter Faith-a, kao nadgledaoca nezavisnosti Kosova i nametača zakona o kulturnoj baštini, što je proizvelo oštru reakciju Kosovskog društva.⁴³

Izveštaj Kai Eide je veoma eksplicitan u vezi uloge međunarodne zajednice u vezi kulturne baštine. Kada je dao predlog oko “zaštićenih zona” bio je više nego ubeđen da ove mere ne mogu da se ostvare od strane Kosovskih institucija. Zato je tražio jednu vrstu međunarodne zaštite za pravoslavnu baštinu na Kosovu.⁴⁴ Ono sto je

43 Dve reakcije su došle iz Orahovca i Prizrena, gde je po građanskoj inicijativi pokušano artikulisanje nezadovoljstva građana na nametanje Oko detalja ovih aktivnosti “Koalicije AD HOC, NO za zaštitu istorijskog centra Prizrena, možete da posetite <http://ec-mandryshe.org/?page=1,11>

44 Izveštaj Kai Eide o situaciji na Kosovu <http://www.unosek.org/docref/KaiEidereport.pdf>, Institucije i srpski pravoslavni religijski spomenika, tacka 56

usledilo je bila neviđena arogancija međunarodne civilne kancelarije MCK prema državnim institucijama i Kosovskom društvu u celini. Iako je mandat MCK bio nadgledanje sprovođenja Ahtisarijevog plana, u praksi, ona je ušla u direktnu vladavinu, konkretno je izgurala nekoliko zakona o kulturnoj baštini.⁴⁵

U raznim formama uticaj međunarodne zajednice na kulturnu baštinu se nastavlja i dan danas. U jednom od zadnjih slučajeva, rukovodilac kancelarije Evropske Unije, Samuel Zhbogar je podsticao predsednike opština Prizren i Orahovca da preuzmu konkretne korake u sprovođenju zakona istorijskog centra Prizrena i Velike Hoče.⁴⁶ Ovaj i ostali slučajevi su dokaz da i posle pet godina od proglašenja nezavisnosti Kosova, se ništa nije promenilo u pristupu i neverici međunarodne zajednice prema zrelosti društva i državi Kosovo u vezi zaštite kulturne baštine.

45 U jednom konkretnom slučaju, šef MCK Peter Faith, zajedno sa Premijerom Kosova Hashim Thaqi, su bili na sastanku nekoliko dana uzared na sastancima parlamentarne komisije dok se razmatrao projekat zakona o Prizrenu i Velikoj Hoči. Za ovaj pritisak, ZERI, Thaqi i Faith napadaju Prizren <http://www.zeri.info/artikulli/1/1/33192/thaci-e-feith-sulmojne-prizrenin/>

46 Koha Ditore, Zhbogar traži sprovođenje zakona o zaštiti kulturne baštine <http://www.koha.net/?page=1%2C13%2C132345>

Serijska analiza “šta je Krenulo po Zlu”?

Teško je dati tačnu dijagnozu ovoj situaciji, naročito da se definišu njeni uzroci. Ovo je zbog razloga da je jedan njen vrlo važan detalj vezan za totalnim potčinjenjem Kosovskih institucija “savetima” koji su došli od stranaca u vezi kulturne baštine (i ne samo to). Postoji puno poslanika iz Skupštine i vladinih zvaničnika koji su pričali o mešanju međunarodne zajednice u proces pisanja teksta zakona i drugih politika. Postavljeni pred završni čin (akt), Kosovski institucionalni zvaničnici su se pokazali jako spori i u istom momentu pokorni prema – kako oni zovu savetima- političkim lekcijama međunarodnih prijatelja.

VII. Nacionalni plan i politike o kulturoj baštini

Kosovo i dalje nema državnu politiku o kulturnoj baštini. Ono na šta se eksperti pozivaju kao kao na nacionalni plan za kulturnu baštinu, je centralni dokument strateških orijentacija u ovom sektoru. Nedostatak ovakvog plana je stvorio nered u upravljanju i zaštiti Kosovske kulturne baštine. U isto vreme, u nedostatku strateškog plana, kulturna baština nije uspeła da osigura veću alokaciju javnih fondova od državnog budžeta. Prema Skënder-u Boshtrakajt, Zakon o kulturnoj baštini je nejasan, nema praktičnu direkciju oko sprovođenja i da od ovog zakona nije izašla strategija u interesu ovog sektora. Pored ovoga, on naznačuje veliki nedostatak institucionalnih kapaciteta i nedostatak konkretne podrške konsolidaciji ovog kapaciteta.⁴⁷

Pored bazičnog zakona o kulturnoj baštini, MKOS je proizvelo sedam pod-zakonskih akata, koji služe da regulišu zakonske obaveze ovog sektora. Zakonski pod-akti koji su odobreni 2008, obuhvataju sledeće oblasti: arheološka iskopavanja, javni pristup kulturne baštine u privatnu imovinu, konzervacija i restauracija, inspekcija, zakonska zaštita, pokretno nasleđe, licenciranje o komercijalnim aktivnosti-

47 Skënder Boshtrakaj, diskusije u fokus grupama "Šta je krenulo po zlu u kulturnoj baštini", održane 9 oktobra 2012 u Prištini.

ma.⁴⁸ Uprkos ovom zakonskom okviru, prošle godine MKOS, uz konstataciju ne efikasnog sprovođenja zakona o kulturnoj baštini, je iniciralo pregled Zakona o kulturnoj baštini. Prema predloženim izmenama, novim zakonom su predviđene sledeće glavne mere: koncesija imovine kulturne baštine, inspektorijat kulturne baštine i transformisanje KSKB (Kosovskog saveta kulturne baštine) u vladin organ.⁴⁹ Jedna od najbitnijih politika kulturne baštine koja je odobrena od strane MKOS, u septembru 2010, u formi strateškog dokumenta je ona o integrisanoj konzervaciji.⁵⁰ Ovom dokumentu o politikama je predhodila jedna strategija konzervacije kulturne baštine Kosova, koja je proizvedena 2005. Ova strategija sadrži sledeće preporuke: redefinisiranje odgovornosti institucija, osnivanje odeljenja za kulturnu baštinu, kompletiranje zakonskih okvira, koordinacija donatora, inventar imovine kulturne baštine i edukacija. Jedan drugi dokument politike u ovom sektoru je uputstvo o upravljanju kulturnom baštinom na Kosovu, koji je proizveden 2007 da bi iskazao korake koji su preduzeti u pravcu zaštite kul-

48 Ministarstvo Kulture, omladine i sporta, Zakonodavstvo, u <http://www.mkrs-ks.org/?page=1,15>

49 Novi nacrt zakona o kulturnoj baštini, naspram obećanjima Ministarstva da će odobriti 2012, isti nije odnet u Skupštinu Kosova radi parlamentarnog razmatranja.

50 Ministarstvo kulture, omladine i sporta, strateški dokument, Integrisana konzervacija svih kulturnih baština i prirode Kosova.

turne baštine u skladu sa međunarodnim standardima o formulaciji politika o upravljanju. U ovom pravcu, je odštampan i vodič o kulturnoj baštini (tehnička sredstva o konzervaciji i upravljanju baštinom), kao početna tačka postavljanju standarda i mera u baštini da bi podstakle i obuhvatile aktivno učestvovanje državnih organa, profesionalaca i zajednica u zaštiti i promociji kulturne baštine. Svi ovi dokumenti o politikama imaju zajedničkog imenioca, integrisani pristup. Zato, politika integrisane konzervacije predstavlja neophodnu institucijalnu koordinaciju u zaštiti kulturne baštine. Ovakav pristup prezumira da kulturna baština spada u okvir veće odgovornosti naspram one institucionalne. Integrisana konzervacija znači među-sektorijsku saradnju počev od raznih organa javne administracije, kao i koordinaciju zakonodavnih mera tako da bi popunili i podržali jedno-drugog.⁵¹ Konkretno, institucionalna struktura zaštite kulturne baštine na Kosovu, izvan nadležnosti MKOS, obuhvata i Ministarstvo okoline i prostornog planiranja i lokalne vlade. U ovoj tački može da se najbolje uvideti nesposobnost Kosovskih institucija u pravcu stvaranja državne strukture u zaštiti kulturne baštine. U isto vreme, ova situacija je dokaz i direktna posledica nedostatka nacionalnog plana u ovom sek-

toru. Kosovski savet za kulturnu baštinu, zakonski organ koja podržava zaštitu kulturne baštine, je spremni vodič o nacionalnoj politici za kulturnu baštinu (2011). Priprema ove multi-sektorijske politike je zavisnik specijalizovane profesionalne podrške, kao takva ima finansijski račun, čiji fond još uvek nije osiguran. Definitivno, bez sprovođenja politika integrisane konzervacije neće biti moguća izgradnja funkcionalnog sistema upravljanja kulturne baštine na Kosovu. Neuspeh izgradnje sistematskog pristupa prema kulturnoj baštini je proizvela tenzije između konkurentnih interesa: između zaštite i rasta, tradicije i modernizma, rukotvorina i inovacije. "Upravljanje kulturnom baštinom zaista ima važan uticaj na teritoriju, u vezi njene bazične dimenzije kao što je: ekonomski razvoj i stvaranje radnih mesta, pejzaža i očuvanja sredine, infrastrukture."⁵² Po mišljenju Rozafa Basha, kulturna baština je ostala siročić zbog razloga da niko nije interesovan da je integriše u ekonomsko tržište. Štaviše, ona konstatuje nedostatak planova o upravljanju, tako da posle završene intervencije u kulturnoj baštini, one se transformišu u mrtve i degradirane investicije.⁵³

51 Baza principa integrisane konzervacije prvi put je podstavljena u Evropskoj karti arhitekturne baštine i deklaraciji Amsterdama, koja je odobrena 1975 od strane Komisije Ministra Evropskog Saveta.

52 Ministarstvo kulture, omladine i sporta, strateški dokument, integrisana konzervacija svih kulturnih baština i prirode Kosova.

53 Rozafa Basha, diskusija na fokus grupama "Šta je krenulo po zlu u kulturnoj baštini", održane 9 oktobra 2012 u Prištini.

VIII. Nedostatak državnog inventara

Prošle godine Ministarstvo kulture je usvojilo listu kulturne baštine koja je pod privremenom zaštitom⁵⁴ Ovo je bilo privremeno rešenje i samo je zakrpilo veliki problem u ovom sektoru: mi još nemamo ideju o bogastvu i potencijalu kulturne baštine koju imamo. Državni inventar je obećanje koje ni posle 10 godina nije nikada realizovano. Kao posledica ovoga, Kosovo ne može da ubaci pod zakonsku zaštitu nijednu imovinu kulturne baštine. Ista stvar se ponovila krajem 2012, kada je MKOS prolongirala za jednu godinu punovažnost liste imovine kulturne baštine pod privremenom zaštitom.⁵⁵

Ovo je jedan od najvećih neuspeha zakonske zaštite u sektoru kulturne baštine, dok je uobičajno obrazloženje MKOS vezano za nefunkcionalnost kosovskog saveta kulturne baštine.⁵⁶ Po zakonu o kulturnoj baštini⁵⁷, ovaj funkcionalni savet ima

54 Lista kulturne baštine pod privremenom zaštitom. http://www.mei-ks.net/repository/docs/Aneksi_2_-_Lista_e_perkohshme_e_trashigimis_kulturore.pdf

55 Koha Ditore, Institucionalne neslaganja ostavila su baštinu bez permanentne zaštite. <http://www.koha.net/?page=1,5,118118>

56 Kosovski savet za kulturnu baštinu (KSKB) je zakonski autoritet za zaštitu kulturne baštine osnovan od strane Skupštine Kosova.

Mandat KSKB je procena i definisanje imovine kulturne baštine Republike Kosova i stavljanje pod permanentom zaštitom (u funkciji stvaranja liste kulturne baštine), u <http://mem.rks-gov.net/>

57 Službeni Glasnik Kosova, Zakon o kulturnoj baštini http://www.gazetazyrtare.com/e-gov/index.php?option=com_content&task=view

centralnu ulogu u sistemu permanentne zaštite kulturne baštine.

Na bazi predloga MKOS, fizička i pravna lica, procenjuju, pregleduju i proglašavaju imovinu kulturne baštine pod permanentnom zaštitom. U međuvremenu, MKOS do dan danas nije dostavio nijednu procenu, zato kao posledica ovoga u našoj državi imovina kulturne baštine nije proglašena pod zaštitom, i kao ove posledica nije moguće ostvariti liste Kulturne Baštine Republike Kosovo. Na mesto priprema predloga za procenu i proglašenje imovine kulturne baštine pod permanentom zaštitom, MKOS je preuzela improvizovanu i ne efikasnu akciju, stvarajući ovako listu kulturne baštine koja je pod privremenom zaštitom i koja nije usklađena sa zakonskim parametrima, te kao instrument nije funkcionalna i ne pruža aktivnu i efektivnu zaštitu. Na sastavljanju novog zakona o kulturnoj baštine (koji još nije usvojen), KSKB će, od institucije koja je osnovana od strane Skupštine, da prođe pod upravom MKOS. Rukovodilac KSKB Edi Shukriu se jako suprotstavila ovoj akciji, dajući do znanja “zabrinjavajuću nameru” da savet uđe pod nadzorom Ministarstva i Ministra⁵⁸ Ona

[w&id=237&Itemid=28&lang=sq](http://www.koha.net/?page=1,5,118118)

58 Koha Ditore, Mnogo primedbi na nacrt zakona o kulturnoj baštini

obrazlaže da je KSKB nezavisan i profesionalan organ koji je osnovan od Skupštine Kosova, koja treba, između ostalog, da nadgleda posao izvršne vlasti.

Po zakonima koji su na snazi na Kosovu, identifikacija i definicija potencijala kulturne baštine kao zaštićene imovine se ostvaruje od strane vlasti kulturne baštine u saradnji sa vlastima prostornog planiranja. Prema toku odbrambenih procesa, imovine kulturne baštine se identifikuju, evidentiraju, dokumentuju, procenjuju i predlažu za zaštitu preko sistema državnog inventara. Definicija imovine kulturne baštine, koja su pod privremenom ili permanentnom zaštitom, se vrši preko procene vlasti kulturne baštine. Podnošenje predloga za zaštitu se čini od strane fizičkih i pravnih lica, isti moraju da imaju validnu dokumentaciju. Imovine kulturne baštine koje su definisane kao zaštićene se registruju u listu kulturne baštine Republike Kosova.⁵⁹ Štaviše, u septembru 2008, MKOS, je usvojila poslovnik o registraciji, dokumentiranju, proceni i selekciji kulturne baštine koja je pod **zaštitom, kao pokušaj da se konkretiziraju članovi**

<http://www.koha.net/?page=1,5,112029>

⁵⁹ Kosovski savet sa kulturnu baštinu, Zaštita imovine kulturne baštine u Republici Kosovo

Zakona o inventarizaciji kulturne baštine.⁶⁰

Jedan od sporijih projekata MKOS, je onaj o bazi podataka kulturne baštine, koji je počeo 2008 i koji je bio finansijski podržan od strane Ambasade Velike Britanije u Prištini. Cilj ovog projekta je da stavi pod evidenciju imovinu kulturne baštine, koja će kasnije uživati zakonsku zaštitu. Skoro pet godina nakon početka ovog projekta, zvaničnici Ministarstva nastavljaju da obećavaju u smeru finaliziranja ovog projekta, dok će svako dalje prolongiranje proizvesti direktne posledice u kontekstu zaštite kulturne baštine.⁶¹

---

⁶⁰ Ministarstvo kulture, omladine i sporta, strateški pravilnik o registraciji, dokumentaciji, selekciji za zaštitu kulturne baštine. <http://www.mkrs-ks.org/?page=1,15>

⁶¹ Koha Ditore, Za 4 godine sa pola baze podataka kulturne baštine http://www.kohaditore.com/index.php/repository/karikaturat/repository/docs/Raporti_per_Veri_Maj_2011?page=1,5,99586

IX. Kasne hitne intervencije

Institucionalno zanemarivanje kulturne baštine se najbolje vidi u tretmanu koje dobijaju stare kuće. Kao posledica nebrige, većina starih kuća građana su fazi nepovratne štete. Lako rešenje koje proizlazi iz ovih slučajeva je njihovo rušenje pod argumentom ‘za sigurnost građana’. Postoje puno važnih spomenika kojima treba brza intervencija, dok institucije ostaju potpuno inertne. Paradoksalno, jedan veliki deo intervencija na kulturnim spomenicima ne slede keriterijume hitnih intervencija.

Po Zakonu o kulturnoj baštini “arhitekturnalni spomenici ili zgrade koje su u lošem stanju opravke ili su stanju ugroženosti su pod prioriteto za popravak sa naznakom “hitno”. Nadležna institucija šalje vlasniku pismeno obaveštenje u roku od sedam dana sa ciljem da se uđe u objekat da bi se izvršio jedan takav posao.”⁶² I ako na Kosovu postoje velike potrebe za hitnim intervencijama, MKOS, je tek 2012 godine preuzelo inicijativu da stvori jednu takvu listu. Totalna vrednost budžeta za ovu primenu

je 200 hiljada eura, dok u prvoj listi koja je napravljena se nalazi 31 spomenik kulturne baštine.⁶³

Po završetku tendera i izbora izvršitelja radova zabeležen je jedan drugi nedostatak u hitnim intervencijama. Svi dobitnici ovog tendera su građevinske firme, koje nisu specijalizirane za restauraciju. Prema Gjejlane Hoxha, Kosovo nema sistem licenciranja kojim bi se otkrio ekspert u ovoj oblasti. Štaviše, ona navodi da uporedo sa hitnim intervencijama, treba da ide i izrada plana za konzervaciju, a taj rad ne mogu raditi građevinska preduzeća.⁶⁴

Javni fondovi koji su na raspolaganju za kulturno nasleđe uopšte, a samim tim i oni za hitne intervencije su pod minimumom potreba u ovom sektoru. Državne institucije još uvek nemaju državnu politiku o kulturnom nasleđu, putem koje će se izraditi strateško planiranje kulturnog nasleđa. Kultura nastavlja da ne bude prioritet državnih institucija Kosova sa ulaganjem manjim od 1%

62 Službeni Glasnik Kosova, Zakon o kulturnoj baštini, član 6, Arhitekturnalna baština http://www.gazetazyrtare.com/e-gov/index.php?option=com_content&task=view&id=237&Itemid=28&lang=sq

63 Koha Ditore, 30 objektata kulturne baštine na listi hitne intervencije <http://koha.net/index.php?page=1,5,114209>

64 Koha Ditore, Hitne intervencije u baštini u rukama gredevinskih firmi, <http://www.koha.net/?page=1,5,119530>

od godišnjeg budžeta Kosova.⁶⁵ Vlada Kosova ulaže u kulturu oko 5 evra po glavi stanovnika godišnje⁶⁶, dok je na opštinskom nivou situacija još teža. U Prizrenu, opštini koja je najbogatija kulturnom baštinom i takmiči se sa Prištinom u kulturnom životu, lokalna samouprava ulaže u kulturu manje od 1% godišnjeg budžeta (ili oko 2 evra po glavi stanovnika).⁶⁷

Značajan deo restauratorskih intervencija u kulturnoj baštini je sproveden putem stranih donacija. Institucionalna kultura davanja “da” svakoj stranoj donaciji koja dolazi u ime razvoja Kosova, je evidentirana i u projektima restauracije kulturne baštine. U ime jedne takve donacije, kosovske institucije su digle ruke od prava i obaveza da utvrde destinaciju određenih donacija, uspostave kriterijume intervencije i nadg-

ledanja rada restauracije. Kao rezultat ove “nezavisnosti” stranke, donatori (državne institucije, međunarodne organizacije, privatne filantropije) koriste različitu metodologiju konzervacije. “Dok se državna turska agencija TIKa uglavnom oslanja na turske profesionalce i zanatlije, švedska organizacija CHwB ima tendenciju treniranja lokalnih zanatlija u svojim projektima.”⁶⁸ Prema Sali Shoshi, u nedostatku jednog nacionalnog plana, svih ovih godina smo imali neusklađene intervencije velikog broja donatora u kulturnom nasleđu.⁶⁹

65 Službeni glasnik Republike Kosova, Zakon o budžetu republike Kosova iz 2012, 1 januar 2012, <http://www.gazetazyrtare.com/>

66 Kosovo je blizu samo Albaniji u ovom aspektu, koja investira u kulturu 6 evra po glavi stanovnika godišnje. Podaci o drugim zemljama u Evropi :Makedonija 24 evra, Srbija 24 evra, Slovenija 135 evra, Švedska 235 evra, Danska 294 evra. Izvor: Compendium, kulturne politike i trendovi u Evropi, <http://www.culturalpolicies.net/web/countries.php>

67 Opština Priyren, budžet za 2011, 2011-2013, usvojen 23 septembra 2010, <http://kk.rks-gov.net/prizren/getattachment/Projects/Budget/Buxheti20112013.pdf.aspx>

68 Ministarstvo kulture, omladine i sporta, strateški dokument, integrisana konzervacija kulturne baštine i prirode Kosova

69 Sali Shoshi, diskusije u fokus grupi “Šta je krenulo po zlu u kulturnoj baštini”, 9 oktobar 2012 u Prištini

X. Uništavanje istorijskog centra u Prizrenu

Pre 30 godina, stari grad Prizrena je imao konkurentnu vrednost da se ubaci na listi svetske baštine UNESCO-a. Poslednje deset godine su obeshrabrujuće transformisale urbanu strukturu grada Prizrena.⁷⁰ Ova sreća, koja je pratila i druge istorijske gradove širom sveta, nije nepovratan trend. Postoje istorijski gradovi, koji su u potpunosti nestali tokom ratova i danas uspevamo da ih u potpunosti rekonstruišemo. Međutim, divlji trend urbanizacije u Prizrenu su intervencije prouzrokovane od strane vlasti grada i graditelja. Štaviše, ne postoji pozitivni pokazatelj da se ovaj trend usporava. Iako su intervencije u kulturnoj baštini selektivne i uglavnom sprovedene iz stranih fondova za razvoj, Prizren danas, u poređenju sa prethodnom decenijom, više liči na jedan moderni tržišni i stambeni centar nego na istorijski grad.

U jednom od istraživanja projekta “internet transparentnost opštine Prizren” izvešteno je da je samo u prvih šest meseci 2012 godine od strane Instituta za zaštitu spomenika kulture u Prizrenu

izdato 62 odobrenja za izgradnju ili intervencije u istorijskom centru Prizrena. Zabrinjavajuća je činjenica da jedan značajan broj zgrada ne poštuje originalne projekte i dozvole za rad izdate od strane opštinskih vlasti. Ovaj institut iako nema u obavezi da iznosi slučajeve ispred inspekcijskog direktorijata, u zadnje 3 godine je poslao više od 25 zahteva za prestanak radova ili rušenje istih zbog nepoštovanja projekta u skladu sa dozvolom izdatom od strane instituta i u skladu sa principima kulturnog nasleđa istorijske zone u Prizrenu.⁷¹ Najbolji dokaz urbanističke degradacije Prizrena je službeni glasnik broj 04-353 direktorijata za urbanizam upućen direkciji inspektorijata, u kojem se između ostalog, navodi “da se na bazi dokaza koje posedujemo, direktorijat urbanizma vas obaveštava da je izgradnja koja se nedavno razvila prilično uznemirujuća, oni koji imaju građevinsku dozvolu oko 80 % njih nije u skladu sa građevinskom dozvolom dok je jedan veliki broj ostalih zgrada bez ikakve građevinske dozvole.”⁷²

⁷⁰ EC Ma Ndryshe, deurbanizacija istorijskog centra u Prizrenu, http://www.online-transparency.org/repository/docs/Komunikate_4.pdf

⁷¹ EC Ma Ndryshe, dokazi o urganjoj degradaciji Prizrena, http://www.online-transparency.org/repository/docs/Komunikate_6.pdf

⁷² EC Ma Ndryshe, de urbanizacija Prizrena, <http://www.online-transparency.org/?page=1,42,10>

Serija analiza “šta je Krenulo po Zlu”?

Prizren je tipičan slučaj neuspeha državnih institucija u zaštiti kulturnog nasleđa. Degradacija vrednosti u istorijskom centru grada je došla kao posledica nepoštovanja zakonskog okvira kulturnog nasleđa od strane oba nivoa vlasti. Iako MKOS nije sprovelo svoju nadzornu funkciju, lokalna samouprava u Prizrenu nije bila u stanju da spreči destruktivne akcije izgradnje na štetu kulturne baštine. Još gore od toga, lokalna vlast u Prizrenu, ignorišući zakone, plan konzervacije i razvoja istorijske zone Prizrena⁷³ i urbanističkih planova,⁷⁴ je bila glavni doprinosioc u procesu nestanka kulturnih i istorijskih vrednosti grada.

---

73 Opština Prizren, plan konzervacije i razvoja istorijskog centra Prizrena, <http://kk.rks-gov.net/prizren/getattachment/25fdb992-4fa8-4623-9811-ae22a0bd6b2a/Plani-i-Konservimit-dhe-Zhvillimit-te-Zones-Histor.aspx>

74 Opština Prizren, regulativni plan, <http://kk.rks-gov.net/prizren/Projects/Planet-Rregullative.aspx>

Preporuke

Analiza preporuka je jedan poziv na mobilizaciju širom države i društva da se izleči bolest kulturne baštine na Kosovu. To su konkretne, lako sprovodljive, urađene uz konsultaciju sa relevantnim ekspertima i poslate na adrese: Skupštine Kosova, vlasti kulturne baštine, Ministarstvo kulture, omladine i sporta, Vladi Kosova, opštinama Kosova, međunarodnoj zajednici i civilnom društvu.

Za Skupštinu Kosova i vlasti kulturne baštine

- Izrada nacionalnog plana za kulturnu baštinu – zakonski okvir i politika baštine trebaju biti koordinirani i da proističu iz jedne centralne nacionalne politike. Kroz nacionalni plan sa integrisanim pristupom kao centralnim stubom, Kosovo će stvoriti sistem upravljanja kulturnom baštinom,
- Deklaracija nepokretne kulturne baštine pod zaštitom – kulturna baština treba da uživa pravnu zaštitu, dok je primarni zadatak vlasti kulturne baštine i Skupštine Kosova proglašenje imovine kulturne baštine pod zaštitom. U odsustvu takve zakonske garancije zaštite, kulturno nasleđe je osuđeno na uništenje.

Za Ministarstvo kulture, omladine i sporta

- Priprema strategije/programa za sprovođenje integrisanog očuvanja kulturne baštine, kroz stvaranje hitnih intervencija u kulturnoj baštini u funkciji proglašenja imovine kulturne baštine pod trajnom zaštitom, uključivanje u listu kulturne baštine Republike Kosova, u planu za prostorno planiranje i u razvojnim i urbanističkim planovima opština,
- Efektivni nadzor i poštovanje principa kulturnog nasleđa u opštinama – sektor urbanizma u kosovskim opštinama, posebno u onih sa vrednostima kulturnog nasleđa, mora postojati rigorozni nadzor u odnosu na poštovanje zakona i politike kulturne baštine,
- Završetak državnog inventara i trajna zaštita kulturne baštine – inventar će biti u funkciji identifikacije, procene i definisanja kulturne baštine pod zaštitom i za uspostavljanje liste kulturnog nasleđa,
- Izgradnja kapaciteta i povećanje budžeta za kulturno nasleđe – novo osnovani direktorijat kulturnog nasleđa treba da se ispuni novim kapacitetima pogotovo u kreiranju

politike i međunarodnih standarda kulturne baštine u praksi na Kosovu.

Za Vladu Kosova

- Uslovljavanje dijaloga sa Srbijom povratkom svih opljačkanih arheoloških i etnoloških bogatstava Kosova u što kraćem roku, dok je aktuelni dijalog sa Srbijom pravi trenutak da se traži vraćanje eksponata koji se nezakonito i dalje drže u Srbiji,
- Procena alternativnih mogućnosti zbližavanja sa UNESCO-članstvo u UN nije dovoljan razlog da se ne traže alternativni putevi ka UNESCO (konkretan slučaj je uprava Palestine),
- Intenziviranje aktivnosti za ratifikaciju međunarodnih konvencija kulturne baštine –kroz ratifikaciju međunarodnih konvencija u Skupštini Kosova, državne institucije će zauzeti jedan stav preko međunarodnih obaveza o zaštiti kulturnog nasleđa. Štaviše, mnogi od principa koji se nalaze u tim konvencijama će postati deo zakonskog okvira i politike na Kosovu,
- Prioritizacija kulturnog nasleđa kao javne politike sa nacionalnim interesom-kulturno nasleđe treba psomatrati

kao strateški nacionalni potencijal za ekonomski i društveni razvoj Kosova,

- Popunjavanje nastavnog plana i programa u školama o kulturnom nasleđu-samopoznavanje o važnosti i potencijalu razvoja kulturnog nasleđa treba početi u osnovnim i srednjim školama, dizajniranjem posebnog predmeta o kulturnoj baštini.

Za opštine Kosova

- Potpuno poštovanje Instituta za zaštitu spomenika kulture-svaka saglasnost izdata od IZSK treba biti obavezujuća za opštine na Kosovu, jer se one zasnivaju na međunarodnim standardima i zakonima o kulturnom nasleđu. Dakle, svako odstupanje od mera predviđenih od strane IZSK mora biti sprečeno i/ili kažnjeno od strane opštinskih vlasti na Kosovu,
- Razvoj lokalnih planova za kulturno nasleđe-preko strateškog planiranja kulturnog nasleđa, opštine će obezbediti jedan potencijal za lokalni ekonomski razvoj. Lokalni planovi kulturne baštine će otvoriti put za među resornu saradnju na principima integrisane konzervacije,
- Efektivna koordinacija između

- direktorijata za urbanizam i inspektorijata-neuspeh u komunikaciji između ova dva sektora je fatalan za kulturnu baštinu, zatim, gradonačelnici opština sa potencijalom kulturne baštine, moraju da uslove posebnu vrstu saradnje između urbanizma i inspektorijata u cilju sprečavanja divlje izgradnje i drugih odstupanja,
- Uključivanje kulturnog nasleđa u izradi urbanih planova-kulturna baština treba da bude centralni deo urbanog planiranja u opštinama sa potencijalom baštine. Tokom izrade opštinskih planova za razvoj, urbanističkih planova i urbanističkih regulacionih planova, opštine moraju poštovati sve principe zaštite kulturnog nasleđa
  - Rušenje nelegalnih objekata u istorijskim centrima gradova-kako bi se sprečilo totalno uništenje istorijskih centara Kosova, opštinske vlasti moraju preduzeti konkretne mere oko rušenja nelegalnih objekata i drugih neregularnosti koje su u suprotnosti sa principima kulturne baštine.

Za međunarodnu zajednicu

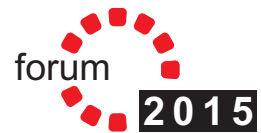
- Da razume svoju ulogu i da promeni pristup prema kulturnom nasleđu Kosova-međunarodne misije na Kosovu moraju da razmotre svoj pristup prema državi i društvu Kosova u pogledu zaštite kulturnog nasleđa,
- Obezbeđivanje stručne podrške-umesto nametanja politike u ovom sektoru, međunarodna zajednica bi trebala da pomogne u razvoju profesionalnih veština i da pomogne u članstvu Kosova u međunarodnim mehanizmima kulturnog nasleđa,
- Depolitizacija kulturne baštine-kulturno nasleđe ima potreba da povрати svoju dimenziju i vrednost, a kao neophodan korak u tom pravcu je promena javnog diskursa koji objedinjuje baštinu sa nacionalnošću. Štaviše, nesme se više tolerisati da kulturna baština ostane u zahtevima Srbije nad Kosovom.

Za civilno društvo

- Mobilizacija lokalnih građanskih grupa protiv urbane degradacije gradova-organizacije civilnog društva koje rade na lokalnom nivou trebaju biti uključene u promovisanju građanskog aktivizma u očuvanju vrednosti nasleđa u gradovima i selima na Kosovu,
- Angažovanje u projektima podizanja svesti o značaju kulturne baštine- civilno društvo se treba angažovati u programima o kulturnoj baštini a istovremeno trebaju se podstaći državne institucije o uključivanju kulturnog nasleđa u zvaničnim programmima osnovnih i srednjih škola.

Projekt i Fondacionit të Kosovës për Shoqëri të Hapur
Projektat Kosovske Fondacije za Otvoreno Društvo
Project of the Kosovo Foundation of Open Society

